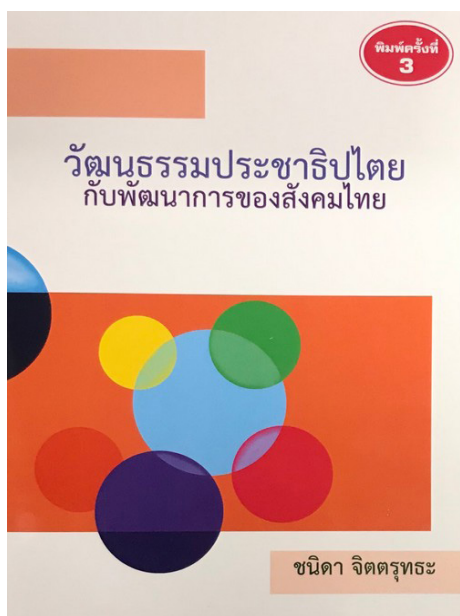

วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาการของสังคมไทย

ณัฐวีร์ พุ่มระชูกร*
Nutthawee Pumrachat*

ชื่อหนังสือ: วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาการของสังคมไทย
ผู้แต่ง: ชินดา จิตตรุทธะ
ปีที่พิมพ์: 2563
สำนักพิมพ์: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“that this nation, under God, shall have a new birth of freedom - and that government of the people, by the people, for the people, shall not perish from the earth”

— Abraham Lincoln—
(Crick, 2002, p.69)

“Many forms of Government have been tried and will be tried in this world of sin and woe. No one pretends that democracy is perfect or all wise. Indeed, it has been said that democracy is the worst form of government except all those other forms that have been tried from time to time.”

—Winston Churchill—
(Friedman, 2012, p.84)

*นักศึกษาระดับปริญญาโท, คณะรัฐประศาสนศาสตร์, สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์ กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ 10240, อีเมล: phordrawee@gmail.com

*Master's degree student, Graduate School of Public Administration (GSPA), National Institute of Development Administration Bangkok 10240, E-mail: phordrawee@gmail.com

*Corresponding Author, E-mail: phordrawee@gmail.com

บทนำ

ประชาธิปไตย (Democracy-δημοκρατία) เป็นทั้งระบอบและรูปแบบทางการปกครองที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนานนับสหัสวรรษ เงื่อนไขของกาล-เทศะ ส่งผลต่อการให้ความหมายตลอดจนคุณค่าของสิ่งที่เรียกว่าประชาธิปไตย กล่าวคือ ประชาธิปไตยมิใช่แบบแผน (Pattern) สำเร็จรูปที่จะสามารถนำไปปลูกถ่ายลงที่ใดก็ได้ หากแต่จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจพัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ประกอบด้วย เช่น ประชาธิปไตยแบบกรีกโบราณ กับประชาธิปไตยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ย่อมมีรูปลักษณะ การให้ความหมาย ตลอดจนการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ประชาธิปไตยแบบกรีกโบราณมักให้ความสำคัญกับรูปแบบการมีส่วนร่วมทางตรงซึ่งต้องเป็นพลเมืองเพศชาย ในขณะที่ประชาธิปไตยหลังสงครามโลกครั้งที่สองมีการออกแบบให้เป็นในรูปแบบของการมีส่วนร่วมทางอ้อมและทุกเพศมีสิทธิที่เท่าเทียมกัน เงื่อนไขเชิงพื้นที่ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่จะร่วมออกแบบโครงสร้างรูปแบบและเนื้อหาของประชาธิปไตย อาจกล่าวได้ว่าประชาธิปไตยคือชุดความคิดที่ผ่านร้อนผ่านหนาวระลอกแล้วระลอกเล่าผ่านการล่มสลายของอาณาจักร ผ่านการปฏิวัติทางการเมือง ผ่านการเป็นทั้งระบอบการปกครองที่ได้รับการยอมรับในยุคหลังสงครามเย็น ฯลฯ

เมื่อวัฒนธรรมทางสังคมเป็นรากฐานที่ดำรงอยู่มาก่อนรูปแบบการปกครอง การมาถึงของประชาธิปไตยจึงต้องผ่านการเจียระไน ซึ่งวัฒนธรรมทางสังคมเป็นเสมือนกับสถาปนิกที่จะทำหน้าที่ออกแบบตลอดจนกำหนด/กุมบังเหียนต่อประชาธิปไตยเพื่อให้กลมกลืนและไปกันได้กับวัฒนธรรมทางสังคมที่ดำรงอยู่มาก่อน ความตั้งมั่นของระบอบประชาธิปไตยย่อมสัมพันธ์อย่างสำคัญไปกับวัฒนธรรมทางสังคมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ ดังนั้น นอกเหนือจากการเข้าใจโลกทัศน์ทางทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตยทั้งในทางสากลและลักษณะเฉพาะของพื้นที่แล้ว เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่เฉพาะเจาะจงมากยิ่งขึ้นถึงทั้งที่มา ที่ไป พัฒนาการ และโลกทัศน์ของพลเมืองในสังคมแล้ว การทำความเข้าใจด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ของพลเมืองในสังคมนั้น ๆ จึงจะเป็นการส่งเสริมให้อัตลักษณ์ประชาธิปไตยเฉพาะสังคมหนึ่ง ๆ ปรากฏชัดเจนนยิ่งขึ้น

สาระสำคัญของหนังสือ ‘วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาของสังคมไทย’

หนังสือ วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาของสังคมไทย โดย ชนิตา จิตตรุทธะ (2563) ได้มีการแบ่งรูปแบบของการศึกษาและการนำเสนอออกเป็นสามส่วนหลักประกอบไปด้วย ภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และภาคบทเรียน อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มดังกล่าวนี้มีความโดดเด่นที่ชัดเจนทั้งลำดับการนำเสนอและการประยุกต์ สันเคราะห์ในทางทฤษฎีเพื่อนำมาศึกษาและอธิบายลักษณะที่เฉพาะของสังคมไทยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของวัฒนธรรมประชาธิปไตยไทย และพัฒนาการของสังคมไทย ทั้งยังสำรวจตรวจสอบการรับรู้ ความคิด ของพลเมืองไทยในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) ในสังคมด้วยการสำรวจผ่าน 13 กลุ่มอาชีพของพลเมืองไทย นอกจากนี้ ในแง่ของระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการแสวงหาความรู้ได้อาศัยทั้งในเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษา อธิบาย ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาของสังคมไทยเพื่อแสวงหาระดับการรับรู้ของพลเมืองในสังคมตลอดจนชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันผ่านการทดสอบในทางสถิติ กระบวนวิธีดังกล่าวไม่เพียงแต่ส่งเสริมความหนักแน่นของข้อมูลเพียงเท่านั้น ทว่ายังก่อให้เกิดความลุ่มลึกของเนื้อหาที่นำเสนอด้วยในอีกทางหนึ่ง

ภาคทฤษฎี เป็นการนำเสนอ รวบรวม ตลอดจนสังเคราะห์ทฤษฎีทั้งที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยและพัฒนากลุ่มประชาธิปไตย ซึ่งได้ทำการตรวจสอบและเผยให้เห็นโลกทางวิชาการที่ได้มีการศึกษาประเด็นดังกล่าวทั้งในส่วนของนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทย บทที่ 1 วัฒนธรรมประชาธิปไตยภายใต้บริบทสังคมไทย เป็นการทบทวนและสำรวจเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องของรูปแบบและรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทยนับตั้งแต่สังคมโบราณ เพื่อชี้ให้เห็นถึงที่มา ที่ไป ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของสังคมไทย รวมถึงสำรวจลักษณะ นิสัย และพฤติกรรมของพลเมืองในสังคมไทยประกอบไปกับวัฒนธรรมร่วมในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เห็นถึงวัฒนธรรมร่วมบางประการที่สังคมไทยมีส่วนร่วมกับวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประโยชน์สำคัญประการหนึ่งคือการเผยให้เห็นถึงข้อถกเถียงและปรากฏการณ์ที่สำคัญของพลวัตเกี่ยวกับประชาธิปไตยทั้งในความหมายระดับกว้างและบริบทที่มีความเฉพาะเจาะจงอย่างกรณีของประเทศไทย

บทที่ 2 **วัฒนธรรมประชาธิปไตย: ทศนะวิชาการ** ได้สำรวจตรวจสอบถึงความหมายที่หลากหลายของประชาธิปไตยและวัฒนธรรมประชาธิปไตย ทั้งนี้ ในบทที่ 2 ของหนังสือเล่มนี้ได้มีการสังเคราะห์องค์ประกอบของวัฒนธรรมประชาธิปไตยออกมาเป็นสามมิติ จึงทำให้โลกทัศน์ทางวิชาการที่เป็นนามธรรมได้กลายมาสู่องค์ประกอบที่เป็นนามธรรมที่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ประโยชน์สำคัญประการหนึ่งในวิธีวิทยาการวิจัยคือการนำเสนอการสังเคราะห์องค์ประกอบหรือกล่าวอีกประการคือการถอดแนวคิดที่มีความเป็นนามธรรมสูง (Conceptual Definition: CD) ไปสู่การกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการ (Operation Definition)

บทที่ 3 **พัฒนาการสู่ประชาธิปไตย: ทศนะวิชาการ** มีความลุ่มลึกในเรื่องของการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยรวมถึงพัฒนาการของสังคม และได้สังเคราะห์ออกมาเป็นพัฒนาการทางสังคมสู่ประชาธิปไตยทั้ง 3 ขั้นตอน เพื่อที่จะนำมาอธิบายพัฒนาการทางสังคมของประเทศไทย ประโยชน์สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการย้อนสะท้อนถึงที่มา ที่ไป และที่เป็นอยู่ของประชาธิปไตยในบริบทสากลที่นำเข้ามาสู่การประยุกต์ใช้เพื่อสร้างคำอธิบายต่อบริบทของประเทศไทยที่มีลักษณะพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากต้นกำเนิดของประชาธิปไตย

ภาคปฏิบัติ เป็นการนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ครอบคลุมการเก็บจากกลุ่มตัวอย่างทั้ง 13 อาชีพที่สะท้อนให้เห็นทั้งค่านิยม ความคิด โลกทัศน์ของบรรดาพลเมืองที่มีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกันออกไปตามตัวแปรควบคุมอย่างอาชีพและภูมิภาค บทที่ 4 วัฒนธรรมประชาธิปไตยของสังคมไทย: หลักฐานเชิงประจักษ์ ถือได้ว่าเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเพื่อนำมาวิเคราะห์และนำเสนอระดับของการรับรู้เรื่องวัฒนธรรมประชาธิปไตยของไทย นอกเหนือไปจากการสำรวจการรับรู้ดังกล่าวแล้วความน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือการนำเสนอถึงสาเหตุและอุปสรรคของวัฒนธรรมประชาธิปไตย ซึ่งได้ใช้เครื่องมือทั้งในส่วนของการแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์จึงทำให้ข้อค้นพบในเชิงประจักษ์จากการศึกษาภาคสนามมีความลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ มิได้เพียงแต่นำเสนอถึงระดับการรับรู้แต่นำเสนอไปถึงสาเหตุแห่งอุปสรรค ซึ่งถือได้ว่าเป็นการฉายภาพให้เห็นต้นตอของสภาพปัญหาได้อย่างตรงไปตรงมา การใช้วิธีการแสวงหาความรู้ที่มีลักษณะของการผสมผสานทั้งระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณและระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์ที่ให้ความสนใจกลุ่มลึกและประเด็นที่มีความน่าสนใจ จึงอาจกล่าวได้ว่าทำให้ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้เสมือนกับเป็นข้อมูลจากภาคสนามที่สะท้อนถึงวิถีคิด ค่านิยม ของกลุ่มประชากรที่มีอาชีพแตกต่างกันออกไปในแต่ละภูมิภาคได้อย่างน่าสนใจทั้งในลักษณะเฉพาะและลักษณะเปรียบเทียบข้ามภูมิภาค

บทที่ 5 *สภาวะพัฒนาการทางสังคมของไทย: หลักฐานเชิงประจักษ์* ได้นำเสนอในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องของการรับรู้พัฒนาการทางสังคมไทยของพลเมืองผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งแสดงข้อมูลด้านทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุที่เป็นอุปสรรคของพัฒนาการทางสังคมไทย โดยที่การรับรู้ดังกล่าวย่อมมีทั้งความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามอาชีพและภูมิภาคของพลเมืองที่ทำการสำรวจ ประโยชน์สำคัญของการทดสอบการรับรู้พัฒนาการทางสังคมของไทยมีความโดดเด่นอยู่ตรงที่มีได้มีลักษณะของหอคอยงาช้าง แต่มีลักษณะของการสำรวจในเชิงพื้นที่ที่มีบริบทเฉพาะเจาะจง ดังนั้น การนำเสนอสภาวะพัฒนาการทางสังคมของไทยในแง่หนึ่งจึงทำให้ข้อมูลที่นำเสนอมีความโดดเด่น และอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปในลักษณะของการบุกเบิก กล่าวคือมิได้ยึดกรอบการวิเคราะห์หรือแนวคิด ทฤษฎีตะวันตกมากเกินไป เนื่องจากแนวคิด ทฤษฎีตะวันตกมักถูกรังสรรค์ขึ้นจากบริบทหนึ่งที่มีภูมิหลังประวัติศาสตร์แตกต่างกันออกไปในเชิงพื้นที่

บทที่ 6 *วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับพัฒนาการทางสังคมของรัฐไทย* เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมประชาธิปไตยกับพัฒนาการทางสังคมของรัฐไทยด้วยกระบวนการนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ไปทดสอบในเชิงสถิติ ทั้งยังได้แสดงอุปสรรค ผลกระทบ รวมทั้งนำเสนอมาตรการที่เป็นทางออกเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้น สิ่งที่น่าสนใจคือการนำเสนอถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรต้นและตัวแปรตามที่ใช้ในการศึกษา กล่าวคือ “ถ้าระดับการรับรู้ของประชาชนที่มีต่อเรื่องวัฒนธรรมประชาธิปไตยสูง ไม่ทำให้ระดับทัศนคติและการรับรู้ของประชาชนที่มีต่อเรื่องพัฒนาการทางสังคมของไทยสู่ความเป็นประชาธิปไตยเพิ่มสูงขึ้นด้วย หรือในทางกลับกัน หากระดับการรับรู้ของประชาชนที่มีต่อเรื่องวัฒนธรรมประชาธิปไตยอยู่ในระดับต่ำ ไม่ทำให้ระดับทัศนคติและการรับรู้ของประชาชนที่มีต่อเรื่องพัฒนาการทางสังคมของไทยสู่ความเป็นประชาธิปไตยอยู่ในระดับต่ำเสมอไป” (ชนิดา จิตตรุทธะ, 2563, น.180-181)

ภาคบทเรียน ส่วนนี้เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงประเด็นที่น่าสนใจและเป็นการขมวดเพื่อร้อยเรียงข้อค้นพบที่พบทั้งเพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ตลอดจนเป็นการยืนยันความรู้เดิมที่มีอยู่เริ่มจาก บทที่ 7 ประเด็นอภิปราย เป็นการแสดงการอภิปรายถึงข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาทั้งยังได้คลี่คลายขยายความให้เห็นถึงความสอดคล้องของหนังสือเล่มนี้กับงานศึกษาก่อนหน้าที่มีความคล้ายคลึงกัน ในแง่หนึ่งการอภิปรายดังกล่าวยังเป็นการยืนยันอย่างหนักแน่นว่าการศึกษาของหนังสือเล่มนี้ในบางมิติเป็นการยืนยันให้เห็นถึงสภาพสังคมวัฒนธรรมประชาธิปไตยไทยตลอดจนพัฒนาการทางสังคมที่ทำให้เห็นถึงความเป็นพลวัตทางวัฒนธรรมได้อย่างดียิ่ง เช่น “ข้อค้นพบนี้ตรงกับข้อค้นพบจากการศึกษาของ ฮอฟสตีต (Hofstede, 1986) ฮอฟสตีตและฮอฟสตีต (Hofstede and Hofstede, 2005) ที่สรุปว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ขึ้นชอบอำนาจและมีระยะห่างของอำนาจสูงทำให้มีพัฒนาการทางสังคมสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่ไม่ก้าวหน้า” (ชนิดา จิตตรุทธะ, 2563, 216) โดยที่ข้อค้นพบดังกล่าวได้ทำหน้าที่ในการยืนยันความเป็นจริงที่งานศึกษาก่อนหน้านั้นได้ค้นพบว่า แม้จะเป็นการศึกษาที่ต่างห้วงเวลากัน ทว่า สิ่งที่น่าสนใจคือความเปลี่ยนแปลงและไม่เปลี่ยนแปลงอยู่ในที่ของประเด็นที่ทำการศึกษา

บทส่งท้าย *บทเรียนและการศึกษาวิจัยในอนาคต* มีความสำคัญที่ฉายภาพให้เห็นถึงช่องว่างขององค์ความรู้ที่รอการศึกษาวิจัยต่อไป โดยที่ได้แสดงให้เห็นถึงประเด็นที่น่าสนใจที่ต้องอาศัยการแสวงหาความรู้ในอนาคตต่อไป

บทสนทนาต่อหนังสือ ‘วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาการของสังคมไทย’

ในสังคมร่วมสมัยปัจจุบัน หรือกล่าวได้น่าับตั้งแต่เข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ค่านิยมตลอดจนแบบแผนของประชาธิปไตยดูเหมือนจะเติบโตและแผ่ขยายอิทธิพลอย่างเข้มข้น อันเป็นผลมาจากการช่วงชิงกันในยุคสงครามเย็นที่สุดท้ายแล้วฝ่ายประชาธิปไตยเป็นผู้ที่ได้รับชัยชนะเหนือลัทธิคอมมิวนิสต์และเผด็จการทั้งปวง ประชาธิปไตยถูกยอมรับในฐานะระบอบทางการเมืองที่พลเมืองมีสิทธิ เสรีภาพ ตามการกำหนดไว้ของรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ การมีองค์กรที่คอยสอดส่องดูแลการขึ้น-ลงของประชาธิปไตยจากทั่วโลก เช่น หน่วยงานอย่าง Freedom House ซึ่งเป็นองค์กรไม่แสวงหากำไรโดยทำหน้าที่กำหนดความหมายตลอดจนจัดวางตำแหน่งแห่งที่และระดับของการพัฒนาประชาธิปไตยจากแทบจะทุกประเทศในโลก ซึ่งแต่ละประเทศย่อมมีคะแนนสูง-ต่ำแตกต่างกันออกไป หากพิจารณาว่าประชาธิปไตยมิใช่รูปแบบการปกครองเพียงหนึ่งเดียวของมนุษยชาติ ทว่า เมื่อเปรียบเทียบระหว่างประชาธิปไตยกับเผด็จการจะพบว่า การต่อสู้ทางอุดมการณ์ดังกล่าวย่อมนำมาสู่ความไม่แน่นอนของระบอบประชาธิปไตย เห็นได้จากการสลับไปมาของประชาธิปไตยกับเผด็จการของรัฐ ๆ หนึ่งอยู่เสมอ ๆ ในขณะที่การสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความท้าทายของการทำให้เป็นประชาธิปไตย (democratization) ดังจะเห็นได้ว่าบางประเทศสามารถที่จะเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตยได้สำเร็จ ในขณะที่บางประเทศก็เปลี่ยนผ่านไม่สำเร็จหรืออยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านแล้วแต่กรณี

“ระบอบเผด็จการแบบอำนาจนิยมในทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะฝ่ายขวาหรือฝ่ายซ้าย กำลังล่มสลายลงทั่วโลก ในบางกรณีการล่มสลายนั้นนำไปสู่การก่อร่างสร้างระบอบเสรีประชาธิปไตยที่มั่นคงและมั่นคง แต่ในบางกรณี กลับตามมาด้วยความไม่มั่นคง หรือแม้แต่การกลับมาของระบอบเผด็จการในรูปแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะผลลัพธ์จะเป็นประชาธิปไตยที่ประสบความสำเร็จหรือไม่ ระบอบอำนาจนิยมในทุกรูปแบบต่างเผชิญกับวิกฤตครั้งใหญ่แทบทุกภูมิภาคของโลก” (Fukuyama, 1992, p.12) (เน้นคำโดยผู้ปริทัศน์)

ความดังกล่าวในข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ช่วงชิงระหว่าง ‘ประชาธิปไตย’ กับ ‘เผด็จการ’ ซึ่งเป็นสงครามเชิงอุดมการณ์ และดูเหมือนว่าประชาธิปไตยจะกลายมาเป็นระบอบ รูปแบบการปกครองที่พลเมืองถวิลหาแม้ว่าจะมีปัญหายูบง้างทั้งในเชิงรูปแบบและในเชิงเนื้อหา ทว่า ประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานนั้น จำเป็นที่จะต้องรับรองสิทธิ เสรีภาพให้กับพลเมือง ตลอดจนยึดมั่นในหลักนิติธรรม (rule of law) จึงจะทำให้ประชาธิปไตยตั้งมั่นอย่างมีเสถียรภาพและไม่หวนไปสู่ระบอบที่ไม่ใช่ประชาธิปไตย

ทว่า ในบริบทปัจจุบันการตั้งคำถามที่มีความฉงนสนเท่ห์อยู่ในที่ของ Levitsky & Ziblatt (2018) ที่ปรากฏอยู่บนบทนำประโยคแรกของหนังสืออันเลื่องชื่อในยุคร่วมสมัยอย่าง ‘How Democracies Die’ ดังความขึ้นต้นว่า “Is our democracy in danger?” อันเป็นประโยคคำถามที่ใช้เป็นบทเปิดหนังสือที่แผ่เร้นไปด้วยนัยยะ คำเตือน และความกังวลถึงความไม่ตั้งมั่นของประชาธิปไตย

จำเป็นต้องกล่าวว่าเมื่อประชาธิปไตยได้ถูกนำเข้าไปยังสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมต้องเกิดการปะทะปะสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมนั้น ๆ การปะทะกันดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญของการนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านหรือเปลี่ยนไม่ผ่านของประชาธิปไตยอยู่เสมอ ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าการยื้อยุดุดกระชากกันนำไปสู่การประดิษฐ์และประกอบสร้างประชาธิปไตยรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอย่างมากมายจนในบางขณะทำให้คุณค่าประชาธิปไตยแบบดั้งเดิม (กรีกโบราณ) เลือนรางและจางหายไปในที่สุด คุณูปการสำคัญของหนังสือวัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาของสังคมไทย นอกเหนือไปจากกระบวนวิธีการแสวงหาความรู้ ความจริงตามหลักวิชาการที่หนักแน่นแล้ว หนังสือเล่มนี้ได้ศึกษาลักษณะของความเฉพาะในวัฒนธรรมประชาธิปไตยผนวกกับพัฒนาการของสังคมไทยครอบคลุมไปถึงสาเหตุแห่งอุปสรรคที่ขัดขวางและข้อเสนอ/มาตรการที่เป็นทางออก กล่าวคือหนังสือเล่มนี้ฉายภาพให้เห็นตำแหน่งแห่งที่และการให้คุณค่าทางวัฒนธรรมประชาธิปไตยไทยที่ต้องอาศัยการสร้างวัฒนธรรมในระดับชาติเพื่อส่งเสริมให้ฐานรากของประชาธิปไตยในสังคมไทยมีเสถียรภาพและพัฒนาการที่ก้าวหน้าอันนำมาซึ่งความผาสุกของพลเมืองในที่สุด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ชนิดา จิตตรุทธะ. (2563). *วัฒนธรรมประชาธิปไตยกับการพัฒนาของสังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Crick, B. (2002). *Democracy: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
Friedman, A. C. (2012). Democracy is the worst form of government. *Journal of the American College of Radiology*, 9(1), 84.
Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. The Free Press.
Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. New York, NY: Crown